

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΙΕΡΑΡΧΩΝ
ΣΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ*

Αλεξάνδρου Μ. Σταυροπούλου

Όμοτίμου Καθηγητοῦ
τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας
τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

1

Σήμερα γίνεται πολὺς λόγος, με ἀφορμὴ τὴν ὑπάρχουσα φτώχεια, τὴν ἀνέχεια, τὴν οικονομικὴ κρίση, γιὰ τοὺς τρόπους ἀντιμετώπισεως αὐτῶν τῶν καταστάσεων. Δὲν ἀρκεῖ μόνο μιὰ ιδιωτικὴ πρωτοβουλία ἢ κρατικὴ μέριμνα. Ἀναζητοῦνται νέες μορφές διακονίας τῶν ἀναγκῶν ποὺ προκύπτουν καὶ ἐμφανίζονται κινήματα τὰ ὁποῖα καλοῦνται νὰ καλύψουν τὶς ἀνάγκες αὐτές. Ἔτσι προέκυψαν πρωτοβουλίες κοινωνικῆς συνύπαρξης καὶ ἀλληλεγγύης ὅπως τὸ Ὅλοι μαζί μπορούμε, *Vivre ensemble*, τὰ Κοινωνικὰ Παντοπωλεῖα, Ἰατρεῖα καὶ Φαρμακεία, τὰ ὁποῖα συνέδραμαν ἀρκετὰ ἀποτελεσματικὰ στὴν ἀνακούφιση ἀναξιοπαθῶν συμπολιτῶν μας. Ἐδῶ πρέπει νὰ τονίσουμε τὴ συνεργασία Ἐκκλησίας, Πολιτείας, Κοινωνικῶν καὶ Ἰδιωτικῶν Φορέων καὶ Μέσων Μαζικῆς Ἐνημέρωσης.

Ἐννοιολόγηση καὶ ὀριοθέτηση

Ἐδῶ θὰ χρειασθεῖ νὰ δοῦμε ἀπὸ κοντὰ κάποιες ἔννοιες καὶ νὰ θέσουμε τὰ ὅριά τους. Νὰ κάνουμε, δηλαδή, ἔστω καὶ φευγαλέα μιὰ ἐπίσκεψη ὀνομάτων: Τί χαρακτηρίζεται ὡς *κοινωνικό ἔργο* τῆς Ἐκκλησίας ἢ τί εἶναι κοινωνικό ἔργο; Ποῦ ἐπιτελεῖται;

* Ὁμιλία σὲ ἑορταστικὴ ἐκδήλωση γιὰ τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Πανασσὸς τῆ Δευτέρα 30 Ἰανουαρίου 2017 καὶ ὥρα 19.00 στὴν Αἴθουσα Τελετῶν τοῦ Κεντρικοῦ Κτηρίου τοῦ Συλλόγου. Ἡ ὁμιλία βιντεοσκοπημένη ἔχει ἀναρτηθεῖ στὸ: <https://www.youtube.com/watch?v=Qj6lZw-67YY>

Τὸ κοινωνικὸ ἔργο εἶναι τὸ φιλανθρωπικὸ ἔργο; Εἶναι οἱ ἐκδηλώσεις ἀγάπης; Εἶναι ἡ κοινωνικὴ διακονία; Εἶναι ἡ κοινωνικὴ πρόνοια; Αὐτὸ ποῦ λέμε κοινωνικὴ προστασία; Καλύπτει βασικὲς ἀνθρώπινες ἀνάγκες; Ἀντιμετωπίζει κοινωνικὰ προβλήματα καὶ παρέχει κοινωνικὲς ὑπηρεσίες; Ἡ συμμετοχὴ στὴ Θεία Λειτουργία εἶναι ἐπιτέλεση κοινωνικοῦ ἔργου; Ἐλπίζω ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὁμιλίας μου θὰ ἀποκτήσουμε σαφέστερη εἰκόνα αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν.

Ὅλες οἱ κοινωνίες ἀπὸ τὶς πιὸ ἀρχαῖες ἕως τὶς πιὸ σύγχρονες φρόντισαν, κατὰ κάποιον τρόπο, νὰ καλύπτουν ἀνάγκες ποῦ ἀναφέραμε λίγο πιὸ πάνω προσπαθώντας νὰ προσδιορίσουμε τὸ περιεχόμενον τοῦ κοινωνικοῦ ἔργου. Φιλανθρωπικὲς ἐκδηλώσεις ὑπῆρξαν καὶ εἰς τὴν πρὸ Χριστοῦ ἐποχὴ (Ἰουδαῖοι-Ἑθνικοί). Εἶναι γεγονός καὶ ὄχι ὑπόθεση ἐργασίας (Θεοδώρου 1985 καὶ Σταθόπουλος 2015).

Ὁ στίχος τοῦ Δευτερονομίου: «οὐκ ἔσται ἐν σοὶ ἐνδεής» (15, 4) ἀποτελεῖ κυρίαρχη ἐντολὴ καθημερινῆς πρακτικῆς των Ἰουδαίων (Μπρατσωῆτης 2012).

2 Ἀπήχηση αὐτῶν τῶν ἐκδηλώσεων στὸν Ἰουδαϊσμό φανερόνεται στὸ κήρυγμα τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (βλ. Λουκᾶ 3, 10-14), ὅταν προέτρεπε τὰ πλήθη νὰ μετανοήσουν καὶ τὸν ρωτοῦσαν: «Τί νὰ κάνουμε λοιπόν;», ἐκεῖνος τοὺς ἀπαντοῦσε: «Ὅποιος ἔχει δύο χιτῶνες ἄς δώσει τὸν ἓνα σ' αὐτὸν ποῦ δὲν ἔχει, κι ὅποιος ἔχει τροφίμα ἄς κάνει τὸ ἴδιο». Στὸς τελῶνες ποῦ τὸν πλησίασαν καὶ τοῦ εἶπαν: «Δάσκαλε, τί νὰ κάνουμε;», ἐκεῖνος τοὺς ἀποκρίθηκε: «Νὰ μὴν ἀπαιτεῖτε περισσότερο ἀπ' ὅτι σᾶς παραχωρεῖ ὁ νόμος». Καὶ στοὺς στρατιῶτες ἔλεγε: «Μὴν παίρνετε λεφτὰ ἀπὸ κανέναν μὲ ψεύτικες κατηγορίες οὔτε μὲ τὴ βία, ἀλλὰ νὰ ἀρκεῖστε στὸν μισθὸ σας». Οἱ ἀποκρίσεις αὐτὲς δὲν συνιστοῦν ἓναν «ὀδικὸ κοινωνικὸ χάρτη»;

Ὁ ἴδιος ὁ Κύριος στὴν Παραβολὴ τῆς Τελικῆς Κρίσεως (Ματθ. 25, 31-46) ὁμιλεῖ γιὰ τὰ ἕξι εἶδη τῆς ἀγάπης ποῦ πρέπει νὰ ἐπιδεικνύουμε πρὸς ὅλους ἐκείνους τοὺς συναθρώπους μας ποῦ βρίσκονται σὲ ἰδιαίτερα δύσκολες συνθήκες: Πεινᾶνε, διψᾶνε, εἶναι ξένοι, γυμνοί, ἀσθενεῖς καὶ φυλακισμένοι (Σταυρόπουλος 2000). Μποροῦμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι οἱ προβαλλόμενες αὐτὲς διαστάσεις συνιστοῦν ἓνα ἐνδεικτικὸ πρόγραμμα φιλαλληλίας. Οἱ ἐκδηλώσεις αὐτὲς τῆς ἀγάπης δὲν ἔχουν τὸ νόημα νὰ ἀποκλείσουν ἢ νὰ περιορίσουν εὐρύτερες ἐνδεχομένως πρωτοβουλίες (Σταυρόπουλος 1989).

Οἱ Ἀπόστολοι πάνω στὰ ἕξι εἶδη τῆς ἀγάπης ἐφάρμοσαν τὴν ἄσκηση τῆς ἀγάπης καὶ τὴν ὁργάνωση τῶν ἔργων τῆς ἐπεκτείνοντας δραστηριότητες σὲ ὅλη τὴν Ἐκκλησία (λογία, κοινὰ δεῖπνα κ.λπ.).

Ἐπιγραμματικὰ μποροῦμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι τὸ κοινωνικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας συνίσταται στὴν ἐπιτέλεση ὄλων αὐτῶν ποὺ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸν Κύριο ὡς καλὰ ἔργα. Εἶναι βέβαιον ὅτι τὰ καλὰ ἔργα ταυτίζονται μὲ τὰ ἕξι εἶδη τῆς ἀγάπης. Αὐτοὶ ποὺ τὰ ἀσκοῦν μποροῦν νὰ δεχθοῦν τὸν μακαρισμὸ ποὺ ὁ Κύριος ἀπευθύνει στοὺς ἐλεήμονες: «μακάριοι οἱ ἐλεήμονες» (Ματθαίου 5, 7), γιατί ὅπως ὁ καλὸς Σαμαρεΐτης στάθηκαν πλησίον καὶ «ἐποίησαν τὸ ἔλεος» (σπλαχνίσθηκαν) μὲ αὐτοὺς ποὺ βρίσκονταν σὲ ἀνάγκη (Λουκᾶ 10, 37). Καὶ γιὰ νὰ μὴ μακρηγοροῦμε ὑποστηρίζουμε τὴν ἄποψη ὅτι τὰ καλὰ ἔργα «εἶναι ἡ ἀνταύγεια τῶν πιστῶν καὶ ἓνα εἶδος ὁμολογίας ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀφοῦ ὡς συνέπεια ἔχουν τὴν δοξολογία τοῦ πατέρα τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἐκ μέρους αὐτῶν ποὺ τὰ βλέπουν» (Ματθαίου 5, 16, Σταυρόπουλος 1989, σ. 47). Ὁ Ἰησοῦς ζητεῖ σὲ ὅλα τὴν δόξα τοῦ Πατρὸς (Ἰησοῦς 1961, σ. 126).

Θεία Λειτουργία καὶ κοινωνικὸ ἔργο

3

Παρ' ὅλο ὅτι θὰ φανεῖ ἴσως παράδοξο, ἡ Θεία Λειτουργία δύναται νὰ θεωρηθεῖ ὡς κατεξοχὴν κοινωνικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι ἔργο τοῦ λαοῦ, τὸ ὁποῖον καλλιεργεῖ αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν τὴν κοινωνία τῶν πιστῶν μεταξύ τους, μὲ τὴ συμμετοχὴ τους στὴν κοινὴ προσευχή, τὴν ἀλληλοσυγχώρηση, τὴν εὐχαριστιακὴ τράπεζα καὶ τὴν εἰρηνικὴ συμπόρευση («ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν»). Ἡ εὐποιΐα ἐξάλλου ἐλάμβανε χώρα στὸ πλαίσιο τῆς Θείας Λειτουργίας μὲ τὴν προσφορὰ δώρων καὶ μὲ φροντίδα τοῦ ἐπισκόπου τὴν διανομὴ τους μετὰ τὸ πέρας τῆς Ἀκολουθίας μὲ τὴ βοήθεια τῶν διακόνων καὶ ἄλλων ἐντεταλμένων τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος.

Στὶς Θεῖες Λειτουργίες ἐνσωματώθηκε ἡ περὶ φιλανθρωπίας διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας πλὴν ὅμως ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἦταν μόνον λειτουργικὴ ζωὴ (Λαφτῆς 2008, σ. 72-73). Καὶ αὐτὸ γίνεται φανερὸ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες ποὺ ἐπροΐκισαν τὴν Ἐκκλησία μὲ τὰ ὑπέροχα κείμενα τῶν Λειτουργιῶν (Μ. Βασίλειος καὶ Ἱερὸς Χρυσόστομος), καὶ τῶν θεσπέσιων ὕμνων (Γρηγόριος ὁ Θεολόγος), ἐκδιπλώνουν ταυτόχρονα μορφὲς διακονίας μὲ τίς ὁποῖες ἀσκήθηκε τὸ φιλανθρωπικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας. Ἀναδεικνύονται οἱ ἴδιοι μὲ τὴ ζωὴ τοὺς ζωντανὰ παραδείγματα κοινωνικῶν ἐργατῶν. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες συν-βάλλουν στὸ κοινωνικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὡς μελίρρουτοι ποταμοὶ τῆς σοφίας ἀρδεύουν πᾶσαν τὴν κτίσιν μὲ νάματα θεογνωσίας, ὅπως ἐξαγγέλλει τὸ Ἀπολυτίκιον τῆς ἑορτῆς τους, καὶ κατακοσμοῦν τὰ τῶν ἀνθρώπων ἦθη.

Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες καὶ τὸ Εὐαγγέλιο τῆς Κρίσεως

Παρουσιάζουν μέγιστο ἐνδιαφέρον οἱ ἀναφορὲς τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν στὸ Εὐαγγέλιο τῆς Κρίσεως, πὺ θεμελιώνουν θεολογικὰ καὶ ἀναδεικνύουν τὴν βαρύτητα τοῦ μηνύματος τοῦ Χριστοῦ στὴν παραβολικὴ αὐτὴ διήγηση καὶ γι' αὐτὸ ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ νὰ ἀναφερθοῦμε ἐκτενέστερα στὴ σχετικὴ τους διδασκαλία καὶ τὴν ἐφαρμογὴ της στὸ βίό τους.

Παράσταση τῆς Μελλούσης Κρίσεως (Λεπτομέρεια: Δέηση), Καθολικόν (Ι. Ν. Αγίου Χαράλαμπος) τῆς Ἱ. Μ. Αγίου Στεφάνου Μετεώρων, τοῦ ἀγιογράφου-ψηφιδογράφου Βλάσιου Τσοτσώνη (1991).

4

Νὰ ὑπενθυμίσουμε, ὅτι ἔχουν συγγράψει περίφημες Ὀμιλίες καὶ Λόγους ὅσον ἀφορᾷ στὴ φιλοπτωχία καὶ τὴν ἐλεημοσύνη. Γενικὰ οἱ διατυπώσεις τους γιὰ τὰ θέματα πὺ μᾶς ἀπασχολοῦν συνιστοῦν μιὰ ἀπαραμίλλη κοινωνικὴ διδασκαλία, ἡ ὁποία ὁδήγησε στὴν δημιουργία εὐαγῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων στὸ Βυζάντιο.

Ἐπιτρέψτε μου νὰ παραθέσω χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα.

- Θὰ ἀρχίσω μὲ ἓνα κείμενο τοῦ Μεγάλου Βασιλείου.

Πρῶτοι στὴ βασιλεία τοῦ Θεοῦ θὰ εἶναι οἱ ἐλεήμονες

Στὴν τελευταία κρίση, ἐκεῖ πὺ καλεῖ τοὺς δικαίους ὁ Κύριος, τὴν πρώτη θέση θὰ καταλάβῃ ὁ ἐλεήμονας. Αὐτὸς πὺ ἔθρεψε τοὺς πεινασμένους, θὰ εἶναι πρῶτος ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς πὺ θὰ τιμηθοῦν. Αὐτὸς πὺ ἔδωσε ψωμί, θὰ κληθῇ πρῶτος ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους. Ὁ εὐεργέτης καὶ μεταδοτικὸς θὰ κληθῇ νὰ κληρονομήσῃ τὴν αἰώνια ζωή, πρῶτος ἀπὸ τοὺς ἄλλους δικαίους. Ὁ καιρὸς σὲ προσκαλεῖ νὰ ἀσκῆσῃς τὴ μητέρα ὄλων των ἀρετῶν (τὴν ἐλεημοσύνη). Φρόντισε πάρα πολὺ μήπως περάσῃ ὁ καιρὸς τοῦ πανηγυριοῦ καὶ τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν. Γιατί ὁ καιρὸς τρέχει καὶ δὲν περιμένει αὐτὸν πὺ ἀργοπορεῖ. Δῶσε λίγα, γιὰ νὰ ἀποκτήσῃς πολλά. Ἐξαφάνισε τὴν ἁμαρτία τῶν πρωτοπλάστων, τρέφοντας τοὺς πεινασμένους. Γιατί, ὅπως ὁ Ἀδάμ, πὺ παρά τὴν ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ ἔφαγε, μᾶς μετέδωσε τὴν

ἀμαρτία, ἔτσι κι ἐμεῖς ἐξαλείφουμε τὴν πονηρὴ τροφή, ἐὰν ἱκανοποιήσουμε τὴν ἀνάγκη τοῦ ἀδελφοῦ καὶ χορτάσουμε τὴν πείνα του.

- Συνεχίζω μὲ δύο ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν Περὶ Φιλοπωχίας Λόγο τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου.

Ἡ φιλανθρωπία προαιρετική;

«Μήπως νομίζεις πὼς ἡ φιλανθρωπία δέν εἶναι ἀναγκαῖα, ἀλλὰ προαιρετική; Μήπως νομίζεις πὼς δέν ἀποτελεῖ νόμο, ἀλλὰ συμβουλή καὶ προτροπή; Πολύ θά τό 'θελα κι ἐγὼ ἔτσι νά εἶναι. Καί ἔτσι το νόμιζα. Μά μέ φοβίζουν ὅσα λέει ἡ Γραφή γιά ἐκείνους πού, τὴν ἡμέρα τῆς Κρίσεως, ὁ Δίκαιος Κριτής βάζει στ' ἀριστερά Του, σάν ερίφια, καί τούς καταδικάζει (Ματθ. 25, 31-46). Αὐτοὶ δέν καταδικάζονται γιὰτί ἔκλειψαν ἢ λήστεψαν ἢ ἀσέλησαν ἢ ἔκαναν ὀτιδήποτε ἄλλο ἀπ' ὅσα ἀπαγορεύει ὁ Θεός, ἀλλὰ γιὰτί δέν ἔδειξαν φροντίδα γιά το Χριστό μέσω τῶν δυστυχησμένων ἀνθρώπων».

Τὸν ὅλο λόγο τοῦ ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος κατακλείει μὲ μιὰν ἀνυπέρβλητη σὲ δύναμη καὶ κάλλος, σχεδὸν ποιητικὴ, παρὰγραφο, ποῦ καμιά μετάφραση δέν μπορεῖ ν' ἀποδώσει ἱκανοποιητικὰ:

Ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς ἀποδέκτης τῆς ἀγάπης μας

«Χριστὸν ἐπισκεψώμεθα, Χριστὸν θεραπεύσωμεν, Χριστὸν θρέψωμεν, Χριστὸν ἐνδύσωμεν, Χριστὸν συναγάγωμεν, Χριστὸν τιμήσωμεν· μὴ τραπέζη μόνον, ὡς τινες· μηδὲ μύροις, ὡς ἡ Μαρία· μηδὲ τάφω μόνον, ὡς Ἰωσήφ ὁ Ἀριμαθαῖος· μηδὲ τοῖς πρὸς ταφήν, ὡς Νικόδημος ὁ ἐξ ἡμισείας φιλόχριστος· μηδὲ χρυσῶ καὶ λιβάνω καὶ σμύρνη, ὡς οἱ μάγοι πρὸ τῶν εἰρημένων· ἀλλ' ἐπειδὴ ἔλεον θέλει καὶ οὐ θυσίαν ὁ πάντων Δεσπότης, καὶ ὑπὲρ μυριάδας ἀρνῶν πιόνων ἢ εὐσπλαγχνία, ταύτην εἰσφέρωμεν αὐτῶ διὰ τῶν δεομένων καὶ χαμαὶ σήμερον ἐρρίμμων, ἵνα, ὅταν ἐνθένδε ἀπαλλαγῶμεν, δέξωνται ἡμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς...».

Ἄς δοῦμε ὁμως καὶ σὲ μετάφραση τὸ πιὸ πάνω κείμενο:

Ὅσο εἶναι καιρός, λοιπόν, ἄς ἐπισκεφθοῦμε τὸ Χριστό, ἄς Τὸν περιποιηθοῦμε, ἄς Τὸν θρέψουμε, ἄς Τὸν ντύσουμε, ἄς Τὸν περιμαζέψουμε, ἄς Τὸν τιμήσουμε. Ὅχι μόνο μὲ τραπέζι, ὅπως μερικοί, ὄχι μόνο μὲ μύρα, ὅπως ἡ Μαρία, ὄχι μόνο μὲ τάφο, ὅπως ὁ Ἀριμαθαῖος Ἰωσήφ, ὄχι μόνο μὲ ἐνταφιασμό, ὅπως ὁ φιλόχριστος Νικόδημος, ὄχι μόνο μὲ χρυσάφι, λιβάνι καὶ σμύρνα, ὅπως οἱ μάγοι πρωτύτερα. Μὰ ἐπειδὴ ὁ

Κύριος τῶν ὄλων θέλει ἔλεος καὶ ὄχι θυσία καὶ ἐπειδὴ ἡ εὐσπλαχνία εἶναι καλύτερη ἀπὸ τὴ θυσία μυριάδων καλοθρεμμένων ἀρνιῶν, ἅς Τοῦ τὴν προσφέρουμε μέσῳ ἐκείνων πὺν ἔχουν ἀνάγκη, μέσῳ ἐκείνων πὺν βρίσκονται σήμερα σὲ δεινὴ θέση, γιὰ νὰ μᾶς ὑποδεχθοῦν στὴν οὐράνια βασιλεία, ὅταν φύγουμε ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦτο καὶ πᾶμε κοντὰ στὸν Κύριό μας, τὸ Χριστό, στὸν ὁποῖο ἀνήκει ἡ δόξα στοὺς αἰῶνες. Ἀμήν.

(Μετάφραση Ἰ. Μονῆς Παρακλήτου).

- Θὰ προσθέσω δύο κείμενα τοῦ Ἱεροῦ Χρυσοστόμου.

Τὸ πρῶτο ἔχει νὰ κάνει μὲ τὸν μακαρισμὸ τῶν ἐλεημόνων, οἱ ὁποῖοι πρέπει, ὅταν ἐλεοῦν, αὐτὸ νὰ γίνεται μὲ καλὴ προαίρεση, πὺν εἶναι τελείως ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς ἐλεημοσύνης.

Ἐλεημοσύνη μὲ καλὴ προαίρεση

6 Ὁ Θεὸς διέταξε νὰ δίνουμε χρήματα σὲ ὅσους ἔχουν ἀνάγκη, ὄχι μόνο γιὰ νὰ διορθώση τὴ φτώχειά τους, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ μᾶς διδάξη νὰ εἴμαστε συμπονετικοὶ στίς συμφορὲς τοῦ πλησίον. Καὶ ὁ Χριστός, ὅταν μακαρίζη τοὺς ἐλεήμονες, μακαρίζει καὶ ἐπαινεῖ ὄχι μόνον ὅσους ἐλεοῦν μὲ χρήματα, ἀλλὰ καὶ ὅσους κάνουν αὐτὸ μὲ τὴν προαίρεσή τους. Αὐτὴ, λοιπόν, τὴν προαίρεση ἅς τὴν ἔχουμε κατάλληλη γιὰ ἐλεημοσύνη καὶ τότε θὰ ἀκολουθήσουν ὅλα τὰ ἀγαθὰ. Διότι ὁποῖος ἔχει διάθεση φιλάνθρωπη καὶ συμπονετική, ἂν ἔχη χρήματα, θὰ δώση ἄφθονα, καὶ ἂν δῆ κάποιον σὲ συμφορὲς, θὰ κλάψη καὶ θὰ θρηνήση, καὶ ἂν συναντήση κάποιον ἀδικημένο, θὰ τὸν προστατέψη, καὶ ἂν δῆ κάποιον νὰ τὸν κακομεταχειρίζονται, θὰ ἀπλώση τὸ χέρι του γιὰ βοήθεια. Διότι ἔχοντας τὸν θησαυρὸ τῶν ἀγαθῶν, δηλαδὴ τὴν φιλάνθρωπη καὶ συμπονετικὴ ψυχὴ, θὰ ἀναβλύσουν ἀπὸ τὴν πηγὴ αὐτὴ ὅλα ἐκεῖνα πὺν χρειάζονται γιὰ τὴν ἀγάπη τῶν ἀδελφῶν του καὶ θὰ ἀπολαύση ὅλους τοὺς μισθοὺς πὺν βρίσκονται κοντὰ στὸ Θεό. Γιὰ νὰ ἐπιτύχουμε καὶ μεῖς, λοιπόν, ὅλα αὐτά, πρὶν ἀπὸ ὅλα ἅς κάνουμε τὴν ψυχὴ μας συμπονετική. Διότι ἔτσι, καὶ ἐδῶ πὺν βρισκόμαστε θὰ κάνουμε ἀμέτρητα ἀγαθὰ, καὶ θὰ ἀπολαύσουμε τὰ μελλοντικὰ βραβεῖα, τὰ ὁποῖα εὐχομαι ὅλοι μας νὰ ἐπιτύχουμε.

Τὸ δεύτερο κείμενο εἶναι λίαν ριζοσπαστικό, στὸ ὁποῖο ὁ Ἱ. Χρυσόστομος προχωρεῖ τόσο πολὺ, ὥστε νὰ ἀποκηρύσσει ἀκόμα καὶ τὴν πολυτέλεια τῶν ναῶν.

Εἶναι ἀπαραίτητη ἡ πολυτέλεια τῶν ναῶν;

«Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἓνας θριαμβευτικὸς χορὸς ἀγγέλων καὶ ὄχι ἓνα χρυσοχοεῖο. Ἡ Ἐκκλησία ζητᾷ τὶς ψυχὲς τῶν ἀνθρώπων καὶ μόνο πρὸς χάριν τῶν ψυχῶν ὁ Θεὸς δέχεται κάθε ἄλλη προσφορά. Τὸ ποτήρι ποὺ ὁ Χριστὸς προσέφερε στοὺς μαθητὲς κατὰ τὸν Μυστικὸ Δεῖπνο δὲν ἦταν ἀπὸ χρυσάφι. Κι ὅμως ἦταν πολύτιμο ὅσο τίποτα ἄλλο. Ὅταν θέλεις νὰ τιμήσεις τὸν Χριστό, κάνε το ὅταν τὸν βλέπεις γυμνὸ στὸ πρόσωπο τῶν φτωχῶν. Δὲν ἔχει καμιὰ ἀξία, ἂν φέρεις μετᾶξί καὶ πολύτιμα μέταλλα στὸν ναὸ καὶ ἀφήσεις ἔξω τὸν Χριστὸ νὰ ὑποφέρει ἀπὸ τὸ κρῦο καὶ τὴ γύμνια. Δὲν ἔχει καμιὰ ἀξία, ἂν ὁ ναὸς εἶναι γεμάτος ἀπὸ χρυσὰ σκευή, ἀλλὰ ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς πεθαίνει ἀπὸ τὴν **πεινά**. Κατασκευάζετε χρυσὰ δισκοπότηρα, ἀλλὰ παραλείπετε νὰ προσφέρετε **ἓνα ποτήρι κρῦο νερὸ** στοὺς φτωχοὺς. Ὁ Χριστὸς, **ὡς ἓνας ἄστεγος ξένος** περιφέρεται ἔξω καὶ ζητιανεύει καὶ ἀντὶ νὰ τὸν δεχθεῖτε, **σεῖς κάνετε διακοσμῆσεις**».

7

Βιο-γραφικὰ καὶ Ἔργο-γραφικὰ στοιχεῖα τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν

Στὴ συνέχεια θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ παρουσιάσουμε βιο-γραφικὰ καὶ ἔργο-γραφικὰ –μὲ τὴν ἔννοια τῶν καλῶν ἔργων– στοιχεῖα τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, τὰ ὁποῖα εἶναι πολύτιμα κεντήματα στὸν καμβὰ τοῦ ἀγίου βίου τους (Λαφτσής 2008, σ. 73-77).

Βασίλειος Καισαρείας (330-379 μ.Χ.)

Εἶναι κοινῶς ἀποδεκτὸ πὼς πρωτεργάτης τῆς κοινωνικῆς σκέψης καὶ δραστηριότητος τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ μέγας πατὴρ τῆς, ὁ Ἅγιος Βασίλειος, ἐπίσκοπος Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας.

Γεννήθηκε στὴν Καισάρεια τὸ 330 καὶ ἐπέστρεψε σ' αὐτὴν μετὰ τὶς σπουδὲς του στὴν Ἀθήνα τὸ 356. Χειροτονήθηκε διάκονος καὶ τὸ 360 ἀποφάσισε νὰ φύγει στὴν ἔρημο καὶ νὰ ζήσει ἀσκητικά. Πρὶν φύγει μοίρασε στοὺς φτωχοὺς τὴν περιουσία του. Ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴν ἔρημο στὴν Καισάρεια χειροτονεῖται πρεσβύτερος καὶ ἀπὸ τὸ 365 ἕως τὸ 370 ἀναδεικνύεται σπουδαῖος βοηθὸς τοῦ Καισαρείας Εὐσεβίου ξεκινώντας παράλληλα τὶς φιλανθρωπικὲς του δραστηριότητες. Τὸ 368 στὸ μεγάλο λιμὸ ὀργανώνει φιλανθρωπικὰ ἔργα. Μιλᾷ κατὰ τῶν πλεονεκτῶν πλουσίων, ὀργανώνει συσσίτια γιὰ χριστιανούς, εἰδωλολάτρες καὶ Ἑβραίους. Πουλᾷ τὴν ὑπόλοιπη περιουσία του καὶ χρησιμοποιεῖ τὰ ἔσοδα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ φιλανθρωπικοῦ του ἔργου.

Τὸ 370 χειροτονεῖται ἐπίσκοπος Καισαρείας καὶ μὲ τὴν ἀξιοποίηση τῆς περιουσίας ἀπὸ τὴν μητέρα του καὶ ἀπὸ ἄλλες μεγάλες προσφορὲς φίλων χτίζει ἕνα συγκρότημα ἰδρυμάτων. Ὀλόκληρη πόλη σχηματίζουν τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, τὰ ὅποια ἔκτισε ὁ Μ. Βασίλειος ἔξω τῆς Καισαρείας, πόλη, ἢ ὁποία πρὸς τιμὴν τοῦ ὀνομάσθηκε ἀπὸ τοὺς μεταγενεστέρους «Βασιλειάδα». Ἡ πόλη αὐτὴ ἦταν ἀληθινὸ θαῦμα γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, γιατί περιελάμβανε πτωχοτροφεῖο, νοσοκομεῖο, ξενῶνες, λεπροκομεῖο, ὀρφανοτροφεία, εἰδικὰ ἐργαστήρια, (γιὰ νὰ μαθαίνουν οἱ τρόφιμοι τῶν ὀρφανοτροφείων καὶ τὰ φτωχὰ παιδιά τέχνες καὶ ἐπαγγέλματα), ἀνεξάρτητα οἰκήματα γιὰ τοὺς γιατροὺς, τὶς νοσοκόμες καὶ τὸ προσωπικὸ, ἀκόμη καὶ βουστάσιο γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν ἰδρυμάτων. Τὸ προσωπικὸ τοῦ συγκροτήματος ἀπαρτίζουν κληρικοὶ, μοναχοὶ καὶ λαϊκοί. Ἐδῶ ὁ ἴδιος ἐργαζόταν ὡς ἰατρός. Ὁ Μ. Βασίλειος ἐκοιμήθη τὴν 1η Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 379 μ.Χ.

Πιστεύω ὅτι θὰ ἦταν μεγάλη παράλειψη ἐὰν δὲν ἀναφέραμε τὴν περιγραφή πού κάνει ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος τῆς Βασιλειάδας, ἀλλὰ καὶ τῆς δραστηριότητος σ' αὐτὴν τοῦ Μ. Βασιλείου στὸν Ἐπιτάφιο Λόγο του (παρ. ξγ', PG 35). Τὴν παραθέτω σὲ ἐλεύθερη νεοελληνικὴ ἀπόδοση (Θεοδώρου 1985, σ. 59-60, ὑποσημείωση ἀρ. 166).

8

Βασιλειάδα: ἡ νέα πόλις

«Ἐξελθε ὀλίγον ἀπὸ τὴν πόλιν, λέγει ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, καὶ ἴδε τὴν νέαν πόλιν, τὸ ταμεῖον ἐκεῖνο τῆς εὐσεβείας, τὸ κοινὸν τῶν πλουσίων θησαύρισμα, εἰς τὸ ὁποῖον κατατίθενται τὰ περισσεύματα τοῦ πλούτου, τὰ ὅποια διὰ τῶν παραινέσεων τοῦ Βασιλείου ἔγιναν χρήσιμα,

καὶ ἀπετίναξαν τὸν σκόρον καὶ δὲν εὐφραίνουσι τοὺς κλέπτας, καὶ διαφεύγουσι τὸν φθόνον καὶ τοῦ καιροῦ τὴν φθοράν. Ἐκεῖ ἡ ἀσθένεια ἐξετάζεται μὲ φιλοσοφικὴν διάθεσιν, καὶ μακαρίζεται ἡ συμφορὰ, καὶ ἡ συμπάθεια ἐξασκεῖται.

Ποίαν ἀξίαν ἔχουσι ἐμπρὸς εἰς τὰ φιλανθρωπικὰ ταῦτα καθιδρύματα αἱ ἐπτάφυλοι Θῆβαι τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, καὶ τὰ Βαβυλώνια τεῖχη, καὶ ὁ ἐν Καρία τάφος τοῦ Μανσώλου, καὶ αἱ Πυραμίδες καὶ ὁ χάλκινος ὄγκος τοῦ Κολοσσοῦ (δηλ. τὰ θεωρούμενα ὡς τὰ θαύματα τοῦ ἀρχαίου κόσμου), τὰ μεγέθη καὶ οἱ καλλωπισμοὶ ναῶν, ποὺ ἀνετράπησαν πλέον καὶ δὲν ὑπάρχουσι, καὶ ὅσα ἄλλα θαυμάζουσι καὶ ἐξιστοροῦσι οἱ ἄνθρωποι...;

Διὰ τῶν φιλανθρωπικῶν ἔργων τοῦ Βασιλείου δὲν ἔχομεν πλέον ἐνώπιόν μας τὸ φοβερὸν καὶ ἐλεεινὸν ἐκεῖνο θέαμα ἀνθρώπων, ποὺ φαίνονται νεκροὶ πρὸ τοῦ θανάτου, διότι προτοῦ ἀποθάνουσι ἔχουσι νεκρὰ καὶ ἄχρηστα πλεῖστα μέλη τοῦ σώματος· δὲν βλέπομεν ἀνθρώπους διωκομένους ἀπὸ τὰς πόλεις, ἀπὸ τὰ σπίτια, ἀπὸ τὰς ἀγοράς, ἀπὸ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς φιλτάτους, ἀνθρώπους, ποὺ ἀναγνωρίζομεν ὡς τοιοῦτους ἀπὸ τὰ ὀνόματα μᾶλλον παρὰ ἀπὸ τὰ σώματα. Οὐδὲ ἐκτίθενται πλέον εἰς τὰς πανηγύρεις καὶ τὰς συγκεντρώσεις τῶν ἀνθρώπων οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι καθ' ὁμάδας καὶ παρατάξεις εἰς τρόπον ὥστε νὰ διεγείρουσι οὐχὶ τὸν οἶκτον καὶ τὴν συμπάθειαν διὰ τὴν ἀσθενείαν των, ἀλλὰ τὸ μῖσος, διότι προσπαθοῦσι νὰ ἐφευρίσκουσι καὶ νὰ τραγουδοῦσι θλιβερὰ ἄσματα...

Ὁ Βασίλειος περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον κατώρθωσε νὰ μᾶς πείσῃ, ὅτι ἐφόσον καὶ ἡμεῖς εἶμεθα ἄνθρωποι, δὲν πρέπει νὰ περιφρονῶμεν τοὺς ὁμοίους μας ἀνθρώπους, μηδὲ νὰ προσβάλλωμεν τὸν Χριστόν, ὁ ὅποιος εἶναι ἡ μία ὄλων μας κεφαλὴ, διὰ τῆς σκληρότητος καὶ ἀπανθρωπίας, ποὺ δεικνύομεν πρὸς τοὺς πάσχοντας... Διὰ τοῦτο δὲν ἀπηξίωνεν ὁ Βασίλειος νὰ τιμᾷ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τὰς ἀσθενείας των, καὶ δι' αὐτῶν ἀκόμη τῶν χειλέων του, ἀλλ' ἠσπάζετο αὐτοὺς ὡς ἀδελφοὺς, καίτοι δὲν ἦτο κανένας ἄσημος ἄνθρωπος, ἀλλ' εὐγενὴς καὶ ἐξ εὐγενῶν γονέων καὶ ὑπέρλαμπρος διὰ τὴν δόξαν του... Διὰ τῆς πράξεως ταύτης ἔδιδε παράδειγμα, ὅτι δὲν πρέπει νὰ διστάζωμεν νὰ πλησιάζωμεν τοὺς ἀσθενεῖς, προκειμένου νὰ τοὺς θεραπεύσωμεν καὶ νὰ τοὺς ἐνισχύσωμεν· ἡ δὲ πράξις του αὐτῆ ἦτο προτροπὴ ὀμιλοῦσα καὶ σιωπῶσα.

Μὴ δὲ νομίση τίς, ὅτι οὕτως εἰργάζετο διὰ τὴν πόλιν (τὴν πρωτεύουσαν), ἄλλως δὲ ἐφέρετο διὰ τὴν ἄλλην ἐπαρχίαν. Ὅχι· ὥρισεν

ώς κοινὸν ἀγῶνα εἰς ὅλους τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς προϊσταμένους τὴν πρὸς τοὺς πτωχοὺς καὶ πάσχοντας φιλανθρωπίαν καὶ μεγαλοψυχίαν. Ἄλλοι μὲν ἔχουν τὸν νοῦν τῶν εἰς τοὺς κατασκευαστὰς τῶν γλυκισμάτων, καὶ εἰς τὰ πλούσια τραπέζια, καὶ εἰς τὰ μαγγανεύματα καὶ καρκεύματα τῶν μαγείρων, καὶ εἰς τὰ κομψὰ ἀμάξια καὶ εἰς τὰ φορέματα τὰ μαλακὰ καὶ πολυτελῆ· ὁ δὲ Βασίλειος εἶχε τὸν νοῦν τοῦ εἰς τοὺς ἀσθενεῖς καὶ εἰς τὰς θεραπείας τῶν πληγῶν, καί, κατὰ μίμησιν τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὴν θεραπείαν καὶ τὸν καθαρισμὸν τῆς λέπρας, ὅχι βεβαίως διὰ λόγον (ὅπως τοὺς ἐθεράπευεν ὁ Χριστός), ἀλλὰ διὰ τῶν ἔργων».

Γρηγόριος ὁ Θεολόγος (329-390 μ.Χ.)

10 Ἐνας ἄλλος μεγάλος πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, εἶχε φήμη ὑπέρβη καὶ φίλου τῶν ἀσθενῶν καὶ φτωχῶν. Τὸ 373 ὁ Γρηγόριος ἔκανε στὴν Καισάρεια τῆς Καππαδοκίας τὴν περίφημη ὁμιλία «Περὶ Φιλοπτωχίας». Ἡ Καισάρεια ἦταν πλούσια πόλη μὲ πολλοὺς ἐμπόρους. Ὁ Γρηγόριος παρατηρεῖ πὼς οἱ φτωχοὶ ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὀρφάνιας καὶ τῆς χηρείας, τῆς πλεονεξίας καὶ τῆς ἐκμετάλλευσης τῶν πλουσίων, τῶν πολλῶν ἀσθενειῶν ὅπως ἡ λέπρα. Ὅλους αὐτοὺς τοὺς φτωχοὺς τοὺς ἀποκαλεῖ νεκροὺς μεταξὺ τῶν ζωντανῶν («Λόγος 14», PG τ. 35, 1, στ. 869 A). Ὁ Γρηγόριος ἐπιμένει πὼς, ὅποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ κατάστασή τους, τοὺς ἀξίζει ἡ βοήθεια τῆς κοινωνίας καὶ ἡ φροντίδα τῶν ἀνθρώπων, ἀπορρίπτει τὴ γνώμη συγχρόνων του ὅτι ἡ φτώχεια καὶ ἡ ἀσθένεια εἶναι στὴ θέληση τοῦ Θεοῦ καὶ ὑποστηρίζει πὼς ἡ ἀντιμετώπισή της γίνεται μέσῳ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου. Ἡ πίστη, ἡ δικαιοσύνη, ἡ φιλοξενία, ἡ πραότητα καὶ ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ λύση τῶν προβλημάτων τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν φτωχῶν ἀδελφῶν μας. Τονίζει τὴν ἀνάγκη τῆς ἐλεημοσύνης γιὰ θρησκευτικούς λόγους. Οἱ πάσχοντες εἶναι ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ στοὺς ὁποίους δὲν ἀξίζει μόνο ἓνα κομμάτι ψωμί καὶ οἶκτος, ἀλλὰ φροντίδα ἀδελφική καὶ ἀγάπη («Λόγος 14», PG τ. 35, 1, στ. 864 B).

Ἡ ὁμιλία αὐτὴ τοῦ Γρηγορίου «Περὶ Φιλοπτωχίας» ποὺ ἐπηρέασε τὸ Χριστιανισμὸ τελειώνει, ὅπως εἶδαμε πρὶ πάντων, μὲ τὰ ἐξῆς λόγια: «Ἄς ἐπισκεφθοῦμε τὸ Χριστό, ἄς θρέψουμε τὸ Χριστό, ἄς ντύσουμε τὸ Χριστό, ἄς φιλοξενήσουμε τὸ Χριστό, ἄς τιμήσουμε τὸ Χριστό» («Λόγος 14», PG τ. 35, 1, στ. 909).

Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, πὼς γιὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τὸ φιλανθρωπικὸ ἔργο στηριζόταν στὸ παράδειγμα καὶ τὴ διδασκαλία τοῦ

Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος ὑπηρετήσε καὶ θεράπευσε τοὺς πάσχοντας ἀνθρώπους.

Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (344/354 – 407 μ.Χ.)

Ἐνας ἄλλος μεγάλος θεολόγος καὶ Ἅγιος τῆς Ἐκκλησίας μας, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, βοήθησε συστηματικὰ μέσα ἀπὸ τὰ κείμενά του ἀλλὰ καὶ τὴ ζωὴ του γιὰ τὴν ἐξάπλωση καὶ διαμόρφωση τῆς φιλανθρωπίας κατὰ τὸν 4^ο αἰώνα. Καταδίκασε τὴν κοινωνικὴ ἀδικία, μὲ σκληρὴ κριτικὴ, ὅπου ἦταν ἀναγκαία. Οἱ κριτικὲς του στὴν αὐτοκράτειρα Εὐδοξία γιὰ τὴν κατάσχεση ἑνὸς κτήματος ἀπὸ μία χήρα γυναίκα καὶ τὴν πολυτελῆ ζωὴ τῆς τοῦ στοίχισαν τὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴ ζωὴ του. Κήρυττε περὶ φιλανθρωπίας, ἐλεημοσύνης καὶ κοινωνικῆς ἀδικίας. Ἄς ἀναφέρουμε τί γράφει πρὸς ἕνα κρατικὸ ἀξιωματοῦχο: Χτίζετε μαρμάρινα παλάτια, ἐνῶ καταπιέζετε τοὺς φτωχοὺς, ἀρνεῖσθε ἕνα νόμισμα στὸν ζητιάνο, στολίζετε, ὅμως, μὲ χρυσὰ χαλινάρια τὰ ἄλογά σας. Περιφρονεῖτε τοὺς φτωχοὺς, ἀλλὰ τιμᾶτε τοὺς σκύλους καὶ τὰ ἄλογα στοὺς ἵπποδρόμους. Φορᾶτε διαμάντια στὰ χέρια σας ποὺ ἡ ἀξία τους θὰ ἀρκοῦσε νὰ σώσει ἕνα πληθυσμὸ πόλης ἀπὸ τὴν ἀνέχεια.

11

Ὁ Χρυσόστομος παρότρυνε τοὺς πλουσίους νὰ μὴν εἶναι πλεονέκτες, ὑπερήφανοι, ἄδικοι καὶ νὰ προσφέρουν στοὺς φτωχοὺς τα πάντα ἄσχετα μὲ τὸ τί κάνει γι' αὐτοὺς ἡ Ἐκκλησία. «Ἄς μὴ βρῖσκουμε προφάσεις καὶ δικαιολογίες ὅτι τάχα ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀντιόχειας εἶναι πλούσια... ὅταν βλέπετε τὴ μεγάλη περιουσία τῆς, σκεφθεῖτε συγχρόνως καὶ τὰ πλήθη τῶν φτωχῶν, τῶν ἀρρώστων. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ φροντίζει τὰ πλήθη τῶν χηρῶν, τῶν ξένων, τῶν ταλαιπωρημένων, τῶν παρθένων, τῶν φυλακισμένων, τῶν ἀρρώστων, τῶν ἀναπήρων» (Ἰωάννου Χρυσόστομου, «Ὁμιλία 21 στὴν Α' Κορ. 9», PG τ. 61 στ. 179).

Ἡ φιλανθρωπικὴ δραστηριότητα τῆς Ἐκκλησίας δὲν στηρίχθηκε μόνο στοὺς τρεῖς αὐτοὺς μεγάλους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Νύσσης, ἀδελφός τοῦ Μ. Βασιλείου, ὁ Θεοδώρητος Ἐπίσκοπος Κύρου (5^{ος} αἰώνας), ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων, Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (7^{ος} αἰώνας) καὶ πολλοὶ ἄλλοι Πατέρες ὑποστηρίζουν μὲ τὴ διδασκαλία καὶ τὸ ἔργο τους ὅτι, ἡ φιλανθρωπία μὲ ὅλες τὶς ἐκφράσεις τῆς ἀποτελεῖ πολὺ σημαντικὸ καὶ οὐσιαστικὸ σκοπὸ τοῦ πολὺπλευρου ἔργου τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου.

«Ἡ ἀπαράμιλλος κοινωνικὴ διδασκαλία δὲν παρέμενε νεκρὸν γράμμα καὶ ἄψυχος τύπος. Ἦτο τεραστία κινητήριος δύναμις, ἡ ὁποία μετεμορφοῦτο εἰς θαυμαστὴν ποικιλίαν ἔργων χριστιανικῆς ἀγάπης» (Θεοδώρου 1985, σ. 46-47).

Καὶ στὴν περίοδο τῶν Μεγάλων Πατέρων ἡ Ἐκκλησία συνέχισε τὴν παράδοση τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας.

Ὡς γνωστὸν ἡ *Ἀρχαία Ἐκκλησία* μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς κοινωνία ἀγάπης καὶ ἐλέους μὲ ὅλες τὶς *ἐκδηλώσεις ἀγάπης* ποῦ τὴν διέκριναν: Μὲ τὰ ἔργα ἐλεημοσύνης, τὴν πρόνοια ὀρφανῶν καὶ χηρῶν, τὴν περίθαλψη τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν πτωχῶν, τὴν περίθαλψη ἐκείνων ποῦ βρίσκονταν στὶς φυλακές, τὴ φροντίδα ὑπὲρ τῶν δούλων, τὴν βοήθεια σὲ καιρὸ θεομηνιῶν, τὴν πρόνοια γιὰ τὴν ταφή τῶν νεκρῶν καὶ ὑπὲρ τῶν ἀέργων, τὴν φιλοξενία ἀλλὰ καὶ τὴν περίθαλψη τῶν πτωχῶν καὶ ἐν κινδύνῳ εὐρισκομένων Ἐκκλησιῶν.

Τὸ ἴδιο ὅμως συνέβη καὶ *στὴν περίοδο τῆς ἐν ἐλευθερίᾳ ζωῆς τῆς*. Ἡ Ἐκκλησία συνέχισε τὴν *ποικιλία τῶν ἔργων τῆς χριστιανικῆς εὐποιΐας*:

- Συγκέντρωση χρημάτων καὶ μέριμνα ὑπὲρ τῶν πτωχῶν.
- Βελτίωση τῶν συνθηκῶν διαβίωσης τῶν δούλων.
- Πρόνοια γιὰ τοὺς ἐν φυλακαῖς καὶ τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν.
- Μέριμνα γιὰ τὰ ὀρφανὰ καὶ τὶς χήρες.
- Καλλιέργεια τῆς φιλοξενίας
- Χριστιανικὴ πρόνοια ὑπὲρ τῶν ἀσθενῶν καὶ ὑπὲρ τῶν ἐκθέτων βρεφῶν.

Ἡ φιλανθρωπία, ὅμως, γνώρισε καὶ πιὸ *θεσμοποιημένες μορφές πρόνοιας*. Μεταξὺ τῶν ἰδρυμάτων αὐτῶν συγκαταλέγονται:

- Τὰ ξενοδοχεῖα ἢ ξενῶνες.
- Τὰ ποικίλα νοσοκομεῖα, μεταξὺ αὐτῶν καὶ τὰ λωβοτροφεία (γιὰ λεπρούς).
- Τὰ ὀρφανοτροφεία.
- Οἱ «χηρῶν σύλλογοι» (τάγματα χηρῶν).
- Τὰ γηροκομεῖα ἢ γηροτροφεία καθὼς καὶ
- Τὰ ἀναμορφωτήρια «τὰ Μετανοίας», μὲ σκοπὸ τὴν ἐπαναφορὰ εἰς τὸν σῶφρονα βίον γυναικῶν ποῦ ζοῦσαν ἐν τῇ ἀμαρτία καὶ ἐκ τῆς ἀμαρτίας.

Αὐτὴ ἡ «*φιλανθρωπικὴ*» παράδοση συνεχίστηκε καὶ μετὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδο στοὺς κόλπους τῆς ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας παρὰ τὶς δυσμενεῖς ἐξωτερικὲς συνθῆκες ὑπὸ τὶς ὁποῖες ἔζησε ἡ Ἐκκλησία μας.

Μεγάλες προσωπικότητες ανέπτυξαν σπουδαία κοινωνική δράση. Δεν έχουμε παρά να θυμηθούμε κατά τους χρόνους τῆς τουρκοκρατίας τὸν *Κοσμᾶ τὸν Αἰτωλό* καὶ τὴν *Οσία Φιλοθέη τὴν Ἀθηναία (Μπενιζέλου)*, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας ἀνέπτυξε θαυμασία φιλανθρωπικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ δράση (Θεοδώρου 1985, σ. 305).

Ἐνδεικτικὸ γιὰ τὴν ὑπενθύμιση τῶν ἔργων τῆς ἐλεημοσύνης καὶ τοῦ χρέους τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς συνανθρώπους μας εἶναι κείμενο τοῦ *Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου* μὲ ἄμεση ἀναφορὰ στὸ *Εὐαγγέλιο τῆς Κρίσεως*, ὅταν ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς ἐξομολογουμένους (*Ἁγιορειτικὸν Ἡμερολόγιον 2015*, σ. 37 καὶ 39). Συνεχίζει ἔτσι τὴν παράδοση τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ ἀσκήσεως τῆς ἀγάπης. Ἄς δώσουμε γιὰ λίγο τὴν προσοχή μας σὲ αὐτὸ τὸ κείμενο.

Τὰ ἑπτὰ ἔργα τῆς ἐλεημοσύνης

Ἀκόμη πρέπει ὁ ἐξομολογουμενος, νὰ εἰπῆ ἂν ἤμαρτεν εἰς κανένα ἀπὸ τὰ ἑπτὰ ἔργα τῆς ἐλεημοσύνης, τὰ σωματικὰ ἢ τὰ πνευματικὰ, τὰ ὁποῖα εἶναι αὐτά: *Νὰ θρέψη πεινασμένον. Νὰ ποτίσῃ διψασμένον. Νὰ λυτρώσῃ φυλακωμένον ἢ σκλαβωμένον. Νὰ ἐνδύσῃ γυμνόν. Νὰ δεχθῆ ξένον. Νὰ ἐπισκεφθῆ ἀσθενῆ· καὶ νὰ ἐνταφιάσῃ νεκρόν. Καὶ τὰ πνευματικὰ πάλιν εἶναι: Νὰ συμβουλεύσῃ ἐκεῖνον ὅπου ἔχει χρεῖαν διὰ συμβουλήν. Νὰ διδάξῃ τὸν ἀδίδακτον καὶ τὸν ἀμαθῆ. Νὰ παρηγορήσῃ τὸν λυπημένον. Νὰ διορθώσῃ τὸν ἀμαρτωλόν. Νὰ συγχωρήσῃ ἐκεῖνον ὅπου τοῦ ἔσφαλε. Νὰ ὑπομείνῃ τὴν ὕβρι ὅπου του ἔκαμαν, καὶ νὰ προσεύχεται διὰ ὅλους.*

Ὁ πλούσιος ἐκεῖνος, ὅπου εὐτύχησαν οἱ καρποὶ τῶν χωραφιῶν του, διατὶ ἐκατεδικάσθη; Ἐπῆρε τὸ ξένον πράγμα; Ὅχι. Τὸ ἐδικόν του ἐφρόντιζε νὰ συνάξῃ, καὶ τὸ ἐδικόν του νὰ ἐξοδέψῃ. Καὶ ποῖος τὸ λογιάζει αὐτὸ ἀμαρτίαν; Ἀλλὰ διατὶ δὲν εἶχε γνώμην νὰ ἐλεήσῃ καὶ τὸν πλησίον του, διὰ τοῦτο δικαίως ἐκατεδικάσθη. Ὁ ἄλλος πλούσιος τί ἀμαρτίαν φανερώνει τὸ *Εὐαγγέλιον* πὼς ἔκαμε; Τὸ ἐδικόν του ἔτρωγε καὶ ἐπινεν, ὡσὰν πλούσιος. Ἀλλὰ διατὶ δὲν ἔκανεν ἐκεῖνο ὅπου ἔπρεπε νὰ κάμῃ εἰς τὸν πτωχὸν Λάζαρον, διὰ τοῦτο εὐλόγως ἐκολάσθη.

Ὁ Κύριός μας μέλλει νὰ καταδικάσῃ ἐκείνους, ὅπου δὲν ἔκαμαν ἐκεῖνο ὅπου ἔπρεπε νὰ κάμουν: ὕπαγε (λέγει) εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον διατὶ ἐπέινασα, ἐδίψησα, ἤμουν γυμνός, ξένος, ἀσθενής, εἰς φυλακὴν καὶ δὲν με ἐθρέφατε, δὲν με ἐποτίσατε, δὲν με ἐνδύσατε, δὲν με ἐπήρατε εἰς τὸ σπίτι σας, δὲν με ἐβοηθήσατε.

Νεώτεροι χρόνοι

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνδιατρίψουμε σὲ ὅλο τὸν εὖρος τῆς ἀσκήσεως τῆς ἀγάπης καὶ σὲ ὅλες τὶς χρονικὲς περιόδους. Ἄν μελετήσουμε τὴν *Ἱστορία τῆς Κοινωνικῆς Προνοίας τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος* θὰ δοῦμε πλεῖστες ἐκδηλώσεις νὰ ἐμπνέονται ἀπὸ γνήσιο χριστιανικὸ πνεῦμα (Θεοδώρου 1985, σ. 305). Τὰ μεγάλα ἔργα τῶν ἐθνικῶν εὐεργετῶν εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καρπὸς τῆς χριστιανικῆς τους ἀγάπης. Οἱ διαθήκες τους εἶναι ἀληθινὰ μνημεῖα πολιτισμοῦ καὶ χριστιανικῆς εὐσεβείας (ὁ.π. σ. 306).

Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ συμπερασματικὴ διατύπωση τοῦ Ὁμοτίμου καθηγητοῦ μας καὶ πρώην Πρύτανη κ. Εὐαγγέλου Θεοδώρου στὸ σύγγραμμά του: *Ἱστορία καὶ Θεωρία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Κοινωνικῆς Διακονίας* (Ἀθῆναι 1985, σ. 307): «Ὡστε ὁ Χριστὸς καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐμπνέουν πάσας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἐν Ἑλλάδι κοινωνικοῦ ἔργου κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους».

14

Καὶ σήμερα...

Εἶμαι βαθύτατα πεπεισμένος, ὅτι καὶ σήμερα οἱ ἴδιες ἀρχὲς ἐξακολουθοῦν νὰ ἐμπνέουν τὸ πολυσχιδὲς κοινωνικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας μας ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τοῦ λόγου τὸ ἀληθὲς δὲν ἔχει κανεὶς παρὰ νὰ φυλλομετρήσει τὴν τελευταία ἐκδοση, τοῦ 2017, τῶν Διπτύχων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ μελετήσῃ τὶς ἀφιερωμένες στὸ κοινωνικὸ ἔργο σελίδες, ὄχι μόνο τῆς Ἱ. Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων Ἱ. Μητροπόλεων ὅλης τῆς ἐπικράτειας. Ἐκεῖ θὰ διαπιστώσῃ τὴν *ἐκταση τῆς προνοίας* ποὺ λαμβάνει ἡ Ἐκκλησία μας: *Ἱεράρχες, ἱερεῖς καὶ λαϊκοί, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, γιὰ σχεδὸν ὅλο το πλήρωμα τῶν μελῶν της καὶ ὄχι μόνον.* Ἰδιαιτέρως γιὰ ὅλους ἐκείνους ποὺ βρίσκονται σὲ κατάσταση ἀνάγκης καὶ εἶναι πολλοί, πάρα πολλοί, ὅλοι αὐτοὶ στὸν τόπο μας.

Ἡ πρόνοια αὐτὴ ἀπλώνεται σὲ *ὑπηρεσίες καὶ δομὲς* ποὺ καλύπτουν *ὅλο τὸ εὖρος τῶν ἀναγκῶν* ποὺ προδιαγράφονται στὰ ἕξι εἶδη τῆς ἀγάπης τοῦ Εὐαγγελίου τῆς Κρίσεως καὶ ὑλοποιήθηκαν παραδειγματικὰ ἀπὸ τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες, τοὺς Μεγίστους Φωστῆρες τῆς Τρισηλίου Θεότητος. *Ἀνάγκες σωματικὲς καὶ ψυχικὲς, καὶ σὲ ἄτομα καὶ σὲ ομάδες.* Εἶναι ἐνδεικτικὴ μία μόνο μαρτυρία ἔγκριτου ἐκπροσώπου τοῦ δημοσιογραφικοῦ κόσμου, τοῦ Γιάννη Μαρίνου, σὲ πρόσφατο δημοσίευσμά του. «Τὸ ἐνάμισι ἑκατομμύριο τῆς

πραγματικῆς ἀνεργίας ἔχει ὡς μόνη καταφυγή του τὰ συσσίτια τῆς Ἐκκλησίας» (Γιάννης Μαρίνος 2016).

Θὰ προσθέσω, ὅμως, καὶ τὴν ἐπίσημη διαπίστωση ἀπὸ χειλέων τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ Πάσης Ἑλλάδος Κυρίου Ἱερωνύμου, στὴν εἰσήγησή του πρὸς τὴν Ἱ.Σ. τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στὶς 4 Ὀκτωβρίου τοῦ 2016, ποὺ ἀφορᾷ στὸ Φιλανθρωπικὸ καὶ Κοινωνικὸ Ἔργο τῆς Ἐκκλησίας. (περ. Ἐκκλησία, Ὀκτώβριος 2016, σ. 834)

«Ἡ φιλανθρωπία καὶ ἡ κοινωνικὴ πρόνοια τῆς Ἐκκλησίας παρουσιάζει τὴν ἐξῆς εἰκόνα σὲ ὅλη τὴν χώρα:

Σύνολο Μονάδων: 3.738 μονάδες.

Σύνολο Ἐπωφελοῦμενων Ἀτόμων: 1.267.147 ἄτομα.

Τὸ 2015 δαπανήθηκε γιὰ τὸ ἐπιτελούμενο ἔργο συνολικὸ ποσὸ 126.041.801,73 Εὐρώ, ἐνῶ τὴ δεκαετία 2005-2015, τὴν περίοδο δηλαδὴ τῆς κρίσεως, τὸ συνολικὸ ποσὸ ἀνήλθε στὸ 1.130.422.739,83 Εὐρώ».

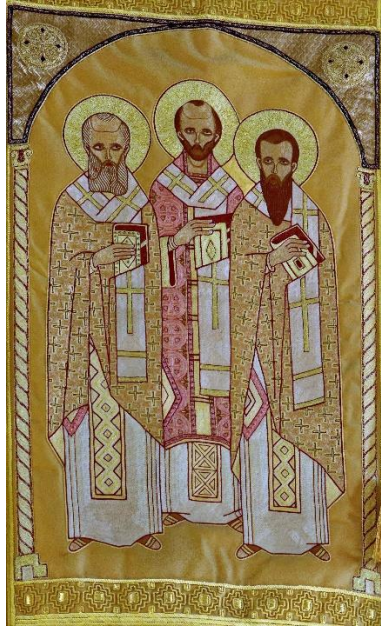
Οἱ ἀριθμοί, βέβαια, εἶναι ἀριθμοί καὶ μᾶς δίδουν μίᾳ πρώτη εἰκόνα τῆς πραγματικότητας, ποὺ ἀναφέρεται στὰ ποσοτικὰ μεγέθη. Ἐκεῖνο ποὺ μετράει, ὅμως, εἶναι ἡ **ποιότητα καρδιάς** ποὺ ὁ καθένας μας καὶ ἡ καθεμιά μας ἀποθέτει ὅταν τείνει χεῖρα βοήθειας στὸν ἄλλο γιὰ νὰ μοιρασθεῖ τὴ ζωὴ του μαζί του. Γιατί, ὡς γνωστόν, «ζωὴ ποὺ δὲν μοιράζεται εἶναι ζωὴ κλεμμένη» (Σπανουδάκης 2016).

15

Ὁλοκληρώνοντας τὴν ὁμιλία μου καὶ ἀφοῦ εὐχαριστήσω καὶ πάλι τὸν φιλόξενο Φιλολογικὸ Σύλλογο τοῦ Παρνασσοῦ μὲ τὸν Πρόεδρό του, τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο καὶ τοὺς Ἐταίρους του καὶ ὅλους ἐσὰς ποὺ μὲ τιμήσατε μὲ τὴν παρουσία σας, ἐπιτρέψτε μου νὰ κατακλείσω τὴν ὁμιλία μου μὲ τὴν ἐξῆς πρόταση:

Ἡ ἑορτὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἔχει καθιερωθεῖ ὀρθότατα ὡς *Ἑορτὴ τῶν Γραμμάτων καὶ τῆς Παιδείας*, καθότι εἶναι μεγάλη ἡ συμβολὴ τους στὴν Ἑλληνικὴ Παιδεία. *Θὰ μπορούσαν ἐπίσης δίκαια νὰ θεωρηθοῦν οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες καὶ ὡς ἐμπνευστὲς καὶ διδάσκαλοι τῆς ἔμπρακτης ἀγάπης καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἔργου τῆς Ἐκκλησίας.* Κι αὐτό, γιατί «ὁ λόγος τους ἦταν ἔμπρακτος καὶ ἡ πράξη τους ἐλλόγιμη» (ἅγιος Γρηγόριος Θεολόγος).

16

Λεπτομέρεια ἀπὸ χρυσοκέντητο Λάβαρο^{1*}
τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν,
στὴ Μεγάλῃ Αἴθουσα τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

* Εὐχαριστοῦμε θερμὰ τὸν κ. Δημήτρη Κουτσομπόλη, Ὑπεύθυνο τοῦ Γραφείου Τύπου τῆς Πρυτανείας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, γιὰ τὴν εὐγενὴ ἀποστολὴ τῆς φωτογραφίας.

Βιβλιογραφία

Μία όμιλία σὲ ἐπετειακὴ εὐρταστικὴ ἐκδήλωση, συνάγει τὰ ἀπαραίτητα ἐκεῖνα στοιχεῖα ποὺ ἀποδίδουν μία εἰκόνα διαυγῆ τοῦ ὑπὸ διαπραγμάτευση θέματος. Ἡ βιβλιογραφία ποὺ ἀκολουθεῖ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τίτλους βιβλίων ἢ ἄρθρων ἢ παραπέμπει σὲ κείμενα ποὺ θὰ διευκολύνουν τὸν ἀναγνώστη νὰ ἐμβαθύνει περισσότερο στὴ θεματικὴ. Ἡ ἀνωτέρω διάλεξη συνιστᾷ σύνθεση ἐρανισθειῶν γνῶσεων, οἱ ὁποῖες διαφωτίζουν πολλὰς πλευρὰς τοῦ ἀντικειμένου ποὺ ἀναπτύξαμε.

ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΟΝ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ 2005, ἀφιέρωμα στὴν Ἐλεημοσύνη, ἐκδ. Ἰ.

Κοινοβιακῆς Μονῆς Ξηροποτάμου, Ἅγιον Ὅρος, 64 σ.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ τοῦ Θεολόγου, *Λόγος περὶ φιλοπτωχίας (σὲ μετάφραση)*, σὸ Φωνὴ τῶν Πατέρων, τ. Γ' τεῦχος 27, σ. 123-140, Ἰ. Μ. Παρακλήτου, Ὁρωπὸς Ἀττικῆς 2006. Πρόκειται γιὰ τὸν Λόγο 14 στὴν PG τόμος 35:
http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/paterikon/grhgorios_8eologos_logoi.htm#14

----- Λόγος 43, *Εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον Ἐπίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας Ἐπιτάφιος*, στὴν PG τόμος 35:

http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/paterikon/grhgorios_8eologos_logoi.htm#43

ΔΗΜΑΚΗ Παν. Δ., *Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, Ἡ ζωὴ του καὶ ἡ ἐποχὴ του, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν (Πρυτανεῖα Γεωργίου Βλάχου, 1977-1978)*, Ἀθήνα 1980, σ. 135-169.

ΔΙΠΤΥΧΑ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. *Κανονάριον - Ἐπετηρὶς 2017*, ἔτος ἐνενηκοστὸν τέταρτον, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 2017, 1328 σ.

ΘΕΟΔΩΡΟΥ Εὐαγγέλου Δ., *Ἱστορία καὶ Θεωρία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Κοινωνικῆς Διακονίας*, Ἐκδ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1985, 328 σ.

ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΣΤΑΥΡΟΥΠΟΛΕΩΣ, *Ἡ Λειτουργία μετὰ τὴ Λειτουργία*, Νεάπολη 2016, 282 σ. (συνοδεύεται καὶ ἀπὸ DVD Τὸ Φιλανθρωπικὸ ἔργο τῆς Μητρόπολης).

ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ Β', Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ Πάσης Ἑλλάδος, *Φιλανθρωπικὸ-Κοινωνικὸ Ἔργο (τῆς Ἐκκλησίας)*, περ. Ἐκκλησία, Ὀκτώβριος 2016, σ. 834-835.

ΙΩΑΝΝΟΥ τοῦ Χρυσοστόμου, «Ὁμιλία 21 στὴν Α' Κορ. 9», PG τ. 61 στ. 179.

ΚΑΝΑΒΑ Ζωῆς, *Ὁ Ἄϊ-Βασίλης καὶ τὸ φλουρὶ τῆς βασιλόπιτας*. Εἰκονογράφηση: Χριστίνας Παπαθέου – Δουληγέρη, Σειρά: Μικρὸ Εὐρταστικὸ, Ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2004, 27 σ.

ΛΑΦΤΣΗ Εἰρηναίου (Ἀρχιμ.), *Ἡ συμβολὴ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴ διαμόρφωση τῶν Νοσοκομείων καὶ τῆς Ἰατρικῆς Ἐκπαίδευσης*, Ἐκδοσὴ

- τοῦ Ἰδρύματος χρονίως πασχόντων ὁ «Ἅγιος Κυπριανός» τῆς Ἱ.Μ. Ἀλεξανδρουπόλεως, Ἀλεξανδρούπολη 2008, 180 σ.
- ΜΑΡΙΝΟΥ Γιάννη, «Καὶ μὴ χειρότερα», Τὸ Βῆμα Ἀνάπτυξη 25-12-2016, Β2 2.
- ΜΟΝΑΧΟΥ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς, Ἰησοῦς, ἀτενίζοντας τὸν Σωτήρα, Ἀδελφότης Θεολόγων Ἡ Ζωή, Ἀθήνα 1961, 183 σ.
- ΜΠΟΥΓΑΤΣΟΥ Ν. Θ., *Κοινωνικὴ Διδασκαλία Ἑλλήνων Πατέρων*, Κείμενα, Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, τ. Α' 1980, τ. Β' 1982, τ. Γ' 1984 καὶ Ἑπτάλοφος 1988.
- ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ Νικολάου Π., *Ἡ Π. Διαθήκη ὡς Ἁγία Γραφή*. Ὀλίγα καὶ περὶ τῆς σχέσεώς της πρὸς τὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ τὸν Ἑλληνισμόν, β' ἔκδοσις, Ἀθῆναι 2012, 48 σ. (σ. 21, 25).
- ΝΕΥΡΑΚΗ Νικολάου Γ., *Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες, Χθές - Σήμερα - Αὔριο* (Βιογραφίες, Διαλέξεις, Λόγοι, Ποιήματα, Σκέτς, Ὕμνοι καὶ Ἀποσπάσματα Ἔργων τους), Ἀθήνα 1997, 94 σ.
- ΣΠΑΝΟΥΔΑΚΗ Σταμάτη, *Ζωὴ πὸν δὲν μοιράζεται εἶναι ζωὴ κλεμμένη*. Κείμενα καὶ στίχοι. Ἐκδ. μελωδικὸ καράβι, Μάϊος 2016, 176 σ.
- ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ Πέτρου Α., *Κοινωνικὴ Προστασία, Κοινωνικὴ Πρόνοια: Πολιτικὲς καὶ Προγράμματα*, Ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 2015, 646 σ.
- ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ Ἀλεξάνδρου Μ., *Μνήμη καὶ Λήθη στὴ Θεία Λειτουργία*, Ἐκδ. Λύχνος, Ἀθήνα 1989, 132 σ.
- Τὰ ἕξι εἶδη τῆς ἀγάπης τοῦ Εὐαγγελίου τῆς κρίσεως. Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Α. τ. ΛΕ' τιμητικὸν ἀφιέρωμα εἰς Ἰωάννην Κ. Κορναράκη καὶ Μιχαὴλ Κ. Μακράκη, Ἀθήνα 2000, σ. 267-279 (καὶ σὲ ἀνάτυπο). Γιὰ τὴν σὲ ἠλεκτρονικὴ μορφή παρουσίαση τοῦ κειμένου αὐτοῦ βλ. ὁμότιτλο ἄρθρο τοῦ Ἀγγελοῦ Βαλλιανάτου Δρ. Θ., στὸ περ. «Ἐκκλησία» Ἰουλίου 2009, σ. 476-478 καὶ PPoint <https://www.youtube.com/watch?v=3bMEK5Lpcyo>
- Πολιτισμὸς τῆς ἀγάπης, περ. «Ἐφημέριος», Φεβρουάριος καὶ Μάϊος 2006, σ. 15-17 καὶ σ. 17-19 ἀντίστοιχα, καθὼς καὶ στοῦ ἰδίου *Ἰχνηλασίες*, Εὐθύνη: Ἀναλόγιο κστ', Ἀθῆναι 2007, κεφ.13, σ. 74-86.
- Ἀδελφοσύνη: Μία ταυτότητα πὸν δὲν μποροῦμε νὰ ξεπεράσουμε, Ὁρθόδοξη θεολογικὴ καὶ εἰκονογραφικὴ προσέγγιση, Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Α. τ. ΜΖ' (2012) σ. 149-163 καὶ σὲ ἀνάτυπο. Βλ. καὶ <http://www.diapoimansi.gr>
- ΧΡΗΣΤΟΥ Παναγιώτου, *Ἡ κοινωνιολογία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου*, Ἀθήνα 1951.
- ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ Γεωργίου π., *Θέματα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας*, Ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, χ.χ., σ. 93-103.
- VIVRE ENSEMBLE, *Un défi pratique pour la théologie*. Πρακτικὰ τοῦ 8^{ου} Διεθνοῦς Συνεδρίου τῆς Société Internationale de Théologie Pratique (S.I.T.P.),

Βυρηττός (Λίβανος) 4-9 Μαΐου 2012. Novalis (Montréal) – Lumen Vitae
(Namur) 2014, 298 σ.

VIVRE ENSEMBLE, ["7 milliards d'habitants" : un concours photo sur le vivre-ensemble](#), La Vie, no: 130 mardi 5 juin 2012.
7 δισεκατομμύρια κάτοικοι: Ένας φωτογραφικός διαγωνισμός με θέμα:
Ζώντας όλοι μαζί (κατά Μ. Βασίλειον *συζήν*).